

УДК 37.01/09

DOI: 10.31499/2706-6258.1(5).2021.235188

ІДЕЇ М. МОНТЕССОРІ ЩОДО РОЛІ І ФУНКЦІЙ ПЕДАГОГА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Григор'єва Наталя, асистент кафедри дошкільної освіти, Бердянський державний педагогічний університет.

ORCID: 0000-0002-7650-4577

E-mail: grigorjeva00@gmail.com

У статті розглянуто вимоги особистісно-професійного характеру до сучасного вихователя в умовах реформування дошкільної освіти в Україні. На основі теоретичного аналізу розкрито основні педагогічні ідеї видатного італійського педагога-гуманіста М. Монтессорі щодо ролі і функцій педагога в освітньому процесі. Обґрунтовано актуальність їхнього застосування для професійного становлення педагога у традиційному закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: дитина, педагогічна система М. Монтессорі, Монтессорі-педагог, особистісно орієнтована концепція, гуманізм, дошкільний вік, дошкільна освіта, функції педагога.

M. MONTESSORI'S IDEAS ABOUT THE ROLE AND FUNCTIONS OF THE TEACHER OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION AND THEIR USE IN THE CONDITIONS OF REFORMING THE DOMESTIC PRESCHOOL EDUCATION

Hryhorieva Natalia, Assistant of the Department of Preschool Education, Berdyansk State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7650-4577

E-mail: grigorjeva00@gmail.com

Today, the unconditional value and uniqueness of Montessori's ideas is recognized. Preschool teachers are recommended to build the educational process focusing on humanistic philosophy and pedagogy. That is why it becomes important to study and comprehend the potential of pedagogical systems and methods of personality-oriented nature, which have taken leading positions in the world educational space and proved their importance and effectiveness. One of the brightest representatives of humanistic pedagogy is the Italian pedagogue, psychologist, author of the pedagogical system that bears her name – M. Montessori. The article mentions the names of teachers who studied the pedagogical heritage of the Italian teacher. The article considers the requirements of personal and professional nature to the modern educator in the context of reforming preschool education in Ukraine. On the basis of the theoretical analysis the basic pedagogical ideas of the outstanding Italian pedagogue-humanist M. Montessori concerning the role and functions of the teacher in educational process are revealed. The relevance of their application to the professional development of a teacher in a traditional preschool institution is substantiated. The author noticed the main functions of the Montessori teacher,

which were first specified by M. Sorokova in the textbook for students "M. Montessori system: theory and practice". It is determined that further research is needed to create a structured program of professional and personal self-development of the teacher, which will help to adapt freely to non-standard situations of life in general and professional activity in particular.

Keywords: *child, M. Montessori pedagogical system, Montessori teacher, personality-oriented concept, humanism, preschool age, preschool education, functions of the teacher.*

Нова редакція Базового компонента дошкільної освіти в Україні (2021 р.) остаточно закріпила зміни у визначенні статусу дитини. Сьогодні визнається її безумовна цінність та унікальність: дитину необхідно цінувати, а не оцінювати. Педагогам дошкільної освіти рекомендовано будувати освітній процес, орієнтуючись на гуманістичну філософію та педагогіку. Це передбачає сформованість у педагогів особистісних ціннісних орієнтирів, широкого світогляду, високого рівня освіченості, а також уміння на практиці створювати відповідне означеним цінностям освітнє середовище, будувати взаємини з вихованцями на засадах партнерства, розуміти конкретну ситуацію буття кожної дитини.

Сучасна дошкільна освіта вимагає від вихователя розвинених рефлексивних умінь. Педагог має демонструвати їх, враховуючи вікові та індивідуальні особливості розвитку дітей, організацію освітнього процесу в різних вікових групах закладу дошкільної освіти.

До вихователя дітей дошкільного віку сьогодні ставляться вимоги, що обумовлені тими завданнями, які стоять перед закладами дошкільної освіти:

- забезпечення емоційного благополуччя через особистісно-орієнтований підхід до кожної дитини;
- підтримка індивідуальності та ініціативи дитини через створення умов для вільного вибору діяльності, ухвалення рішень, вираження власних думок і почуттів;
- встановлення правил взаємодії в різних ситуаціях через створення умов позитивних, доброзичливих стосунків між дітьми, розвиток комунікативних навичок, які дозволяють вирішувати конфліктні ситуації, а також уміння працювати в колективі.

Таким чином, в умовах глобальних перетворень у вітчизняному дошкільній актуальною є проблема якісних змін у професійному та особистісному «портреті» педагога, який працює з дітьми дошкільного віку.

Саме тому важливим стає вивчення та осмислення потенціалу педагогічних систем і методик особистісно-орієнтованого характеру, які посіли провідні позиції у світовому освітньому просторі, довели свою значущість та ефективність. Однією з найбільш яскравих представниць гуманістичної педагогіки є італійський педагог, психолог, автор педагогічної системи, яка носить її ім'я, – М. Монтессорі.

Дослідженню педагогічної спадщини М. Монтессорі присвятили праці відомі педагоги: Л. Андрушко, В. Бондар, А. Ільченко, І. Дичківська, М. Левківський, Н. Лубенець, Т. Михальчук, Г. Міленіна, Т. Поніманська, Н. Прибильська, С. Русова, О. Хілтунен, Ю. Фаусек, М. Чепіль, С. Якименко. Ознайомленню з практичним досвідом роботи закладів освіти, які працюють за системою М. Монтессорі, сприяли праці Б. Жебровського, В. Горюнової, Г. Міленіної, О. Надворної, Т. Михальчук, Н. Прибильської та ін. Роль педагога в системі Монтессорі досліджували: І. Дичківська,

Н. Каргапольцева, Т. Поніманська, М. Сорокова, К. Сумнітельний, С. Сумнітельна. Аналіз досліджуваної нами проблеми показав, що вона не може бути вирішена без зміни позиції, функцій педагога, а це обумовлює необхідність вивчення особливостей діяльності Монтессорі-педагогів, визначення можливостей запозичення для традиційних закладів дошкільної освіти.

Мета статті – розкрити професійно-особистісні якості Монтессорі-педагога, показати їхню актуальність для педагогів у контексті сучасних завдань дошкільної освіти.

У педагогічній системі М. Монтессорі особистість педагога і дитини є рівними, вони – партнери у вихованні й навчанні, які беззаперечно довіряють одне одному. Лише на вірі у творчі сили й потенціал дитини може будувати свою роботу вихователь.

Місце педагога в освітньому середовищі Монтессорі-педагогіки інше, ніж у традиційній освіті: він перестає бути центральною фігурою освітнього процесу, «научателем», розпорядником і контролером. Тут педагог – компетентний та уважний спостерігач, який приходить на допомогу дитині тільки тоді, коли вона дійсно потребує цього. Він не порушує самостійності дитини – «Допоможи мені зробити це самому!». Основним завданням якого є не навчати, а направляти, скеровувати, допомагати дитині у самонавчанні.

Підсумовуючи висловлювання М. Монтессорі стосовно діяльності педагога, можна визначити перелік вимог, які вона висуває до нього, що значною мірою розкривають і роль та функції педагога:

- майстерність проявляється у розумінні основної функції підготовленого середовища, а також характеристик і призначення кожного матеріалу, знання особливостей віку дитини, для якого він призначений;
- педагог повинен бути смиренним і терплячим, зі смиренності виникає повага до душі дитини;
- педагог повинен бути спостережливим, проникливим, тактовним, досвідченим і насамперед милосердним;
- педагог повинен слугувати дитині (паралель стосунків: учитель-слуга, дитина-господар);
- педагог повинен уміти підготувати все для роботи дитини і, суворо дотримуючись меж свого втручання, залишити дитині право обирати заняття, тим самим поважаючи її;
- під час наростаючої активності дитини активність педагога повинна спадати, необхідно заохочувати незалежність дитини, її вільний вибір і самостійну діяльність;
- педагог повинен бути привабливим для дітей, приємним, незворушним, турботливим, сповненим спокійної гідності.

У фундаментальній праці «Метод наукової педагогіки» М. Монтессорі пише: «У моєму методі наставниця мало викладає і багато спостерігає. Головна її задача – скеровувати психічну діяльність та їх фізіологічний розвиток. Ось чому я замінила назву «вчителька» словом керівниця, наставниця. <...> Її керівництво набагато складніше і важливіше того, яке зазвичай мають на увазі, адже наставниця керує життям і душею дитини» [4, с. 133–134].

Здібність спостерігати у Монтессорі-педагога є основною якістю, яка визначає

майстерність і професіоналізм. Творець педагогічної системи зауважує, що нова роль наставниці лише на перший погляд здається пасивною, «подібно до роботи астронома, який нерухомо сидить біля телескопу, в той час, як у просторі обертаються світи. Ідею, що життя іде саме по собі, і, щоб вивчати його, розгадувати його таємниці або скеровувати його діяльність, необхідно спостерігати його і розуміти, не втручаючись, – цю ідею дуже важко засвоїти та здійснити на практиці» [4, с. 79]. Монтессорі-педагог зовнішньо виглядає пасивним, але його внутрішня робота дуже напружена. Уся діяльність забезпечується активною підготовкою і керівництвом учителя, а його наступна «бездіяльність» – знак успіху, що забезпечує виконання завдання. «Щасливий той учитель, у якого клас знаходиться на такому рівні розвитку, коли він може сказати: “Присутній я чи ні, клас працює. Група досягла незалежності”» [2, с. 195].

Безумовно, від Монтессорі-педагога вимагається забезпечення порядку в навколишньому середовищі, проведення спеціальних уроків, але майстерність полягає саме у своєчасності та характері втручання в дитяче життя. При цьому, звичайно, необхідне бездоганне знання дидактичного матеріалу, вміння його презентувати дитині. Це може зробити лише фахівець. Його обов’язок – розрізняти, які вчинки дітей зупиняти, а за якими – лише спостерігати. Загальне правило таке – педагог не може втручатися в самостійну творчу діяльність дитини, поки вона виконує правила. З іншого боку, потрібно неодмінно втрутитися, якщо дитина нічим не зайнята або заважає іншим.

Підкреслюючи відмінність Монтессорі-вчителя від звичайного педагога, М. Монтессорі вказує, що «він не може трансформуватися з останнього: його слід творити заново, уникаючи педагогічних забобонів» [2, с. 74]. Найперше, що потрібно зробити, – це пройти внутрішню, духовну підготовку: потрібно допомогти очистити власне серце та наповнити його співчуттям до дитини. На думку М. Монтессорі, для того, щоб стати більш духовним, учителю необхідно знайти в собі велику кількість як позитивних, так і негативних рис. Навіть якщо він не знає всі свої якості, все одно вчить дитину, бо дитина сприймає свого вчителя цілісно і несвідомо.

За аналогією до нормалізації кожної дитини й за аналогією до нормалізації класу, своєрідний шлях нормалізації переживає і вчитель, але, на відміну від дитини, він свідомо впорядковує свою психіку, поступово піднімаючись на вищий рівень розвитку, досягти якого можливо лише шляхом тривалої внутрішньої роботи, щоб дійсно стати «посвяченим». Недосвідчений Монтессорі-педагог так само, як дитина, яка вперше потрапила до класу, проходить «єдині паралелі розвитку» на кожному із чотирьох етапів. На першому етапі у нього спостерігається ейфорія, і він зайнятий облаштуванням середовища. На другому етапі вчитель схожий на ненормалізовану дитину: його охоплює відчуття хаосу, переполюють почуття страху, розгубленості, незадоволення роботою. На третьому етапі відбувається самовизначення, прийняття себе як Монтессорі-педагога. Учитель і середовище перебувають «на шляху до порядку» так само, як і діти. У нього виробляється особистий професійний стиль. На четвертому етапі з’являється відповідальність за дитину, групу, що дозволяє не тільки успішно розв’язувати конкретні задачі, а й відчуті цілісність усієї системи. Зовнішньою ознакою професіоналізму є вміння користуватися методом спостереження.

Як правило, майбутнього вихователя вчать методиці – як викликати та

утримувати інтерес дітей, як підтримувати дисципліну. Така підготовка заснована на припущенні, що педагог більш активний, а діти більш пасивні. Його вважають головним фактором розвитку дітей, саме він може вільно пересуватися приміщенням, говорити чи мовчати, обирати заняття, водночас як діти повинні сидіти тихо, уважно слухати, починати й закінчувати роботу, коли їм скажуть. Монтесорі-педагог досягає успіху, коли відбувається зміна ролей: дитина стає активним учасником, а педагог – пасивним.

На думку італійської педагогині, наставниця є частиною середовища, що оточує дитину, до того ж дієвою його частиною. Це означає, що вона завжди повинна бути привабливою для дітей, добре вдягнутою, акуратною, уникати занадто різких рухів, розмовляти спокійно, не підвищуючи голос, навчитися пересуватися тихо, природно, невимушено. Унаслідок наявності у дитини здібності до наслідування, особливо важливо для вихователя ставитися до неї з особливою лагідністю і добротою, які він прагне розвинути.

Педагог у традиційній системі освіти наперед знає, що будуть робити діти на заняттях, запланованих у розкладі. Монтесорі-педагог займається підготовкою середовища, індивідуальними інтересами кожної дитини; він ніколи не знає, що вони з дітьми робитимуть у той чи інший момент, і це перетворює кожен новий день на пригоду.

Ще одна особливість Монтесорі-педагога пов'язана із дослідним характером роботи. Виявляється, що він не повинен передавати свій досвід і знання дітям: наставниця вірить, що вихованці допитливі й спроможні освоювати навколишній світ через самостійну діяльність, що вони прагнуть бути незалежними та відповідальними.

Основоположною ідеєю педагогіки М. Монтесорі О. Хілтунен вважає ідею про позицію педагога: він стає дослідником, тому що приймає позицію слідування за дитиною, а не авторитарні стосунки з нею. Монтесорі-педагог спостерігає, як відбувається процес розвитку кожної дитини, чекає концентрації та поляризації уваги, активності, наполегливості. Він здійснює рефлексію теперішнього і підлаштовує свою майбутню професійну поведінку. «Він не затримує більш розвинені розуми тим, що дає їм знання, які нижче їхніх можливостей. І в той же час, не прагне вкласти знання в тих інших, хто ще не здатний ці знання оцінити» [7, с. 26]. Для Монтесорі-педагога спостереження – це сенс постійної педагогічної роботи. Він робить це не для встановлення діагнозу, а заради бажання побачити й зрозуміти унікальність кожної дитини, заради спроби впіймати момент поляризації уваги, що є ознакою розвитку, і для того, щоб визначити необхідність допомоги дітям у самобудівництві.

Педагог-гуманіст М. Монтесорі особливого значення надавала освіті та підготовці вчителя, підкреслюючи це у своїх педагогічних та наукових працях: «Метод наукової педагогіки», «Відкриття дитини», «Діти – інші», «Всотуючий розум», «Самовиховання і самонавчання в початковій школі». Зміст підготовки Монтесорі-вчителя описано Ю. Фаусек. Програма курсів для керівниць за методом Монтесорі в Неаполі (1918 р.) була дворічною. Вивчали теоретичні аспекти методики, загальну педагогіку, фізіологію, гігієну, загальну і дитячу психологію. Важливим моментом у практичній частині курсу було відвідування шкіл й обговорення цих відвідувань.

«М. Монтесорі ніколи не дозволила би видати диплом, навіть при повному

засвоєнні методу, жодній із своїх учениць, якою б геніальною вона не була, якби та, крім відвідувань теоретичних занять, не провела б достатньо часу в одній з таких Монтессорі-шкіл, яка добре зарекомендувала себе, спостерігаючи як діє цей метод на практиці. І тільки після двох років успішної практичної роботи за методом Монтессорі можна отримати диплом про закінчену освіту» [6, с. 18].

Сучасна програма підготовки Монтессорі-вчителів в Україні теж розрахована на два роки навчання і містить ознайомлення з курсами «Філософія Монтессорі», «Розвиток дитини», «Метод спостереження», «Керівництво класом», «Життєва практика», «Сенсорика», «Математика», «Розвиток мовлення», «Природа і культура». Слухачі не лише вивчають теорію у перший рік навчання, а й поглиблюють ці знання на семінарах (другий рік навчання), закріплюють і вдосконалюють під час практики в класах, беруть активну участь у створенні дидактичних матеріалів, вчать на увазі спостереження за дітьми на кожному з етапів роботи.

Відомий дослідник педагогічної системи Монтессорі І. Дичківська у монографії «Педагогіка М. Монтессорі: виклики сучасності» так представила Монтессорі-вчителя: «це дипломований педагог, який любить дітей, культурно і професійно зацікавлена особа, яка бажає брати участь у розробках курсів, що сприяють розвитку Монтессорі-педагогіки й своєму особистому зростанню» [2, с. 76]. Він проводить групові та індивідуальні уроки, відповідає за підбір матеріалів і порядок їхнього утримання. Учитель, як посередник між дітьми і дидактичним матеріалом, організовує середовище відповідно до сенситивного періоду розвитку дитини таким чином, щоб воно спонукало до самонавчання, а дорослий виконував функцію помічника в цьому процесі.

Уперше в навчальному посібнику «Система М. Монтессорі: теорія і практика» М. Сорокова проаналізувала проблему підготовки педагога у доробку М. Монтессорі, конкретизувала його функції:

1. Посередницька функція. Педагог створює зв'язок між дитиною та розвивальним предметним середовищем.
2. Керівна функція. Учителю необхідно вести дитину так, щоб вона не відчула його присутність.
3. Навчальна функція. Навчання через наслідування – один із головних способів опанування знань, умінь та навичок у системі Монтессорі.
4. Організаційна функція. Педагог піклується про порядок в організованому просторово-предметному середовищі.
5. Діагностична функція. Володіння педагогом технікою спостереження за поведінкою і розвитком дитини.
6. Захисна функція. Учитель слідкує, щоб діти не заважали одне одному, не порушували правила.

Таким чином, педагогічна система М. Монтессорі пропонує не лише оригінальні методи й прийоми роботи з дітьми, унікальний зміст освіти, а й нетрадиційний погляд на роль і функції педагога, розуміння дитини, яке не суперечить сучасному знанню про неї. Педагоги-практики, усвідомлюючи необхідність професійної і, як наслідок, особистісної трансформації в межах особистісно орієнтованої концепції освіти, прагнуть отримати нову кваліфікацію, яка дозволить впровадити в професійну діяльність нові ідеї та особистісно самозмінюватися. Педагогічні ідеї М. Монтессорі

споріднені духом сучасному педагогу і можуть реалізуватися в практичному плані прагнення фахівця до професійно-особистісного самовизначення і саморозвитку. Така трансформація дозволить йому відкрити для себе істинні основи гуманістичної парадигми освіти, яка є дуже актуальною в умовах сьогодення.

Подальших досліджень потребує створення структурованої програми професійно-особистісного саморозвитку педагога, яка допоможе вільно адаптуватися в нестандартних ситуаціях життєдіяльності загалом та професійній діяльності зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти України (нова редакція). Дата оновлення: 12.01.2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet>
2. Дичківська І. М. Педагогіка М. Монтессорі: виклики сучасності: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2016. 384 с.
3. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. М. Монтессорі: теорія і технологія: навч. посіб. Київ: Слово, 2009. 304 с.
4. Монтессорі М. Метод научной педагогики. Дом ребенка. Москва: Астрель, 2010. 269 с.
5. Сорокова М. Г. Система М. Монтессорі: теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. 3-е изд. Москва: Академия, 2006. 384 с.
6. Стендинг Э. М. Революция Монтессорі в образовании. Санкт-Петербург: ООО «ИПК «Береста», 2015. 240 с.
7. Хилтунен Е. А. Детский сад по системе Монтессорі. От 3 до 8 лет: методические рекомендации для педагогов. Москва: Национальное образование, 2016. 312 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkil'noi osvity v Ukrain. (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet> [in Ukrainian].
2. Dichkivs'ka, I. M. (2016). Pedagogika M. Montessori: vyklyky suchasnosti. Rivne: Volyn. oberegy [in Ukrainian].
3. Dychkivska, I. M. (2006). Montessori: Teoriia i tekhnolohia. Kyiv: Vydavnychi Dim Slovo [in Ukrainian].
4. Montessori, M. (2010). Metod nauchnoj pedagogiki. Dom rebenka. Moskva: Astrel' [in Russian].
5. Sorokova, M. G. (2006). Sistema M. Montessori: teoriya i praktika. Moskva: Akademiya [in Russian].
6. Stending, E. M. (2015). Revolucia Montessori v obrazovanii. Sankt Peterburg: Beresta [in Russian].
7. Xiltunen, E. A. (2016). Detskij sad po sisteme Montessori. Ot 3 do 8 let. *Montessori Kindergarten. From 3 to 8 years*: metodicheskie rekomendacii dlya pedagogov. Moskva: Nacional'noe obrazovanie [in Russian].